

zı câiz görmemesini anlaşılmasız bir davranış olarak niteler (a.g.e., s. 59-61).

Kur'an'da tenâküz ve ihtilâfın bulunmadığını söyleyen İbn Kuteybe'ye göre bazılarının bu yönde ileri sürdüğü düşünceler yanlış anlama ve yorumlamanın ürünüdür. Meselâ Kâf (50/28) ve Mürselât ile (77/35) Bakara (2/111), Neml (27/64), Kasas (28/75) ve Zümer (39/31) sûrelerinin, bir yandan âhirette insanların Allah'ın huzurunda konuşamayacağını, öte yandan onların birbirleriyle tartışıp delillerini getireceklerini ifade eden âyetleri arasında çelişki varmış gibi gösterilmişse de bu husus, Kur'an'ın kendine has üslûbundan ve siyaktan anlaşılabilir şeylerin âyet metninde yer almamasından kaynaklanmaktadır (a.g.e., s. 66). Kur'an gibi bir kitapta müteşâbihlerin bulunması tabiidir ve Kur'an dili olan Arapça'da esasen bu tür kullanışlar mevcuttur. Bunun dikkat çekici bazı örnekleri Resûl-i Ekrem'in hadislerinde yer aldığı gibi Kur'an'daki müteşâbihlere benzer kapalılıklar hukuk, matematik, ferâiz ve nahiv gibi ilimler için de söz konusudur. Muhkem ve müteşâbih birinin karşısı olarak görme ve müteşâbihin çerçevesini biraz geniş tutan İbn Kuteybe, lafızları benzer olduğu halde anlamları farklı olan kelimelere müteşâbih dediği gibi anlaşılmasında bir kapalılık veya zorluk bulunan kelimeleri de bu kategoride ele alır ve müteşâbihin te'vilini mümkün görür. Buna göre Âl-i İmrân sûresinin 7. âyeti, "Kur'an'ın te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir" şeklinde anlaşılmalıdır. Eğer ilimde ileri geçenler onun te'vilini yapmayıp, "İnadık, bunların hepsi rab-bimizin katındandır" demekle yetinmiş olsalardı cahillerle aralarında fark kalmazdı. Nitekim müfessirler, hurûf-ı mukattaaya varıncaya kadar Kur'an'ın müteşâbihini yorumlamaya çalışmışlardır. Aksi takdirde hidayet ve açıklama (tibyan) kitabı olarak tavsif edilen Kur'an'ın (Âl-i İmrân 3/138; en-Nahl 16/89) anlaşılmasız ve çelişkili olduğu yönündeki eleştirileri kabul etmek gerekecektir (a.g.e., s. 86-102). Kur'an'da mecaz bulunmasının bir kusur olarak öne sürüldüğünü belirten İbn Kuteybe bunun her dilde olan tabii bir anlatım yolu olduğunu söyler. Bundan dolayı Fussilet sûresinde (41/11) Allah'ın göğsüne ve yere hitabıyla bu ikisinin cevap vermesi, Kâf sûresinde (50/30) cehennemle konuşması ve onun cevabı hakkındaki eleştirileri yersiz bulur (a.g.e., s. 106, 108). Kur'an'da yer alan istiare de dilde pek çok örneği bulunan bir edebî sanattır (a.g.e.,

s. 137). İbn Kuteybe'nin tefsire dair eserleri dil ağırlıklı olmakla birlikte bunlarda fıkhi ve kelâmî konulara da girilmiş ve ilgili âyetler bu açıdan da yorumlanmıştır (örnekler için bk. Kurt, s. 194-205). İbn Kuteybe yer yer Ehl-i sünnet'in görüşlerine aykırı fikirler de ileri sürmüştür. Hz. Yûnus'un kavmine öfkelenerek başını alıp gitmesinden söz eden âyetle (el-Enbiyâ 21/87) Hz. Âdem'in durumundan bahseden âyetin (Tâhâ 20/121) peygamberlerin de günah işlediğine delil olduğunu söylemesi (Te'vilü müşkili'l-Kur'an, s. 402-403; Münîr Sultân, s. 16-17) buna örnek gösterilebilir.

Sahâbeden İbn Abbas ve İbn Mes'ûd, tâbiînden Katâde b. Diâme, Mücâhid b. Cebr ve Hasan-ı Basrî, sonraki dönemlerden Ebû Ubeyde ve Ferrâ, İbn Kuteybe'nin görüşlerinden istifade ettiği âlimler arasında ilk sırayı alır (nakiller için bk. Kurt, s. 123-133). Hadislerin tedvîn döneminde yaşayan ve Kütüb-i Sitte imamlarıyla çağdaş olan İbn Kuteybe, kullandığı hadisleri ve rivayetleri ya kendi rivayet zinciriyle nakletmiş ya da başka eserlerden almıştır. Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'an'ı ile Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'an'ından bir hayli faydalanmış olmasına rağmen yer yer bunları eleştirmekten de geri durmamıştır (meselâ bk. Abdülhamîd Seyyid Taleb, s. 185-188). Taberî, İbn Fâris, Fâreddin er-Râzî, Kurtubî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi müellifler İbn Kuteybe'nin kelime tahlillerine ve yorumlarına büyük değer vermişlerdir. Seyyid Ahmed Sakr'a göre İbn Fâris'in Me'âni'sü'l-luğa ile eş-Şâhibî fi fıkhi'l-luğa ve sünenü'l-'Arab fi kelâmihâ, Ebû Hayyân'ın Tuḥfetü'l-erib ve Taberî'nin Câmi'u'l-be-yân'ında İbn Kuteybe'nin eserlerinin etkisi açıkça görülmektedir (Te'vilü müşkili'l-Kur'an, neşreden giriş, s. 83-84; Tefsîru garîbî'l-Kur'an, neşreden giriş, s. d; Ebû Hayyân el-Endelüsî, neşreden giriş, s. 36).

İbn Kuteybe'nin tefsir ilmine katkısından övgüyle bahseden ilim adamları olduğu gibi onu eleştirenler de vardır. Seyyid Ahmed Sakr, Garîbî'l-Kur'an'ı telif tarzı itibarıyla Câhiz'in eserlerinden üstün görmüş (Tefsîru garîbî'l-Kur'an, neşreden giriş, s. e), Münîr Sultân, İbn Kuteybe'nin Kur'an nazmını anlama ve hissetmedeki ince zevkinden, tefsir ve te'villerine bu zevkin hâkim olduğundan söz etmiştir. Muhammed Zağlûl Sellâm da onun Kur'an'ın anlaşılmasına ve Arap edebiyatı tenkitçiliğine yaptığı olumlu katkıya işaret etmiştir (Eşerü'l-Kur'an, s. 101-150).

Çağdaş araştırmacılarından Nasr Hâmid Ebû Zeyd ise İbn Kuteybe'yi kendisinden öncekilerin ortaya koyduğu bilgilere neredeyse hiçbir şey ilâve etmeyen bir kişi olarak göstermiş, eleştirdiği Mu'tezile'nin hatalarını tekrar etmekle suçlamıştır (el-İtticâhü'l-'aklı fi't-tefsîr, s. 169-177).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 488; IV, 393, 394; Müslim, "Müşâfirîn", 164, 165; Tirmizî, "Şalât", 168; "Tefsîr", 49/2; İbn Kuteybe, Te'vilü müşkili'l-Kur'an (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 21, 24-25, 33-38, 40-41, 42-49, 59-61, 64, 66, 86-102, 106, 108, 132-133, 137, 180-181, 269-270, 283, 402-403, 451; ayrıca bk. neşreden giriş, s. 83-84; a.mlf., Tefsîru garîbî'l-Kur'an (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978, s. 133, ayrıca bk. neşreden giriş, s. e, d; Ebû Hayyân el-Endelüsî, Tuḥfetü'l-erib (nşr. Semîr el-Meczûb), Beyrut-Dımaşk 1983, s. 36; İsmail Cerrahoğlu, Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hiz Veren Amiller, Ankara 1968, s. 131-154; M. Zağlûl Sellâm, İbn Kuteybe, Kahire 1980, s. 35-39, 68-79; a.mlf., Eşerü'l-Kur'an fi te'aviirü'n-naqdî'l-'Arabî ilâ âhîrî'l-karnî'r-râbi'î'l-hicrî, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 101-150; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, el-İtticâhü'l-'aklı fi't-tefsîr: dirâse fi kazıyyeti'l-mecâz fi'l-Kur'an 'inde'l-Mu'tezile, Beyrut 1983, s. 168-177; Abdülhamîd Seyyid Taleb, Garîbî'l-Kur'an: ricâlühü ve menâhicühüm min İbn 'Abbâs ilâ İbn Hayyân, Küveyt 1986, s. 185-188; Ahmed Abdülbâki, Min a'lâmi'l-'ulemâ'i'l-'Arab fi'l-karnî's-sâli'si'l-hicrî, Beyrut 1990, s. 139-164; Mustafa Kurt, İbn Kuteybe ve Tefsir Anlayışı, İstanbul 1996, s. 123-133, 194-205, tür.yer.; Münîr Sultân, "Tezevvuğu İbn Kuteybe li'n-nazmi'l-Kur'ânî", Dirâsât 'Arabîyye ve İslâmîyye, sy. 8, Kahire 1989, s. 5-21.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

İtikadî Görüşleri. İbn Kuteybe Te'vilü muhtelifi'l-hadîs, Te'vilü müşkili'l-Kur'an, el-İhtilâf fi'l-lafz, Delâ'ilü'n-nübüvve (A'lâmü'n-nübüvve) adlı eserlerinde yer verdiği itikadî görüşleriyle Mu'tezile karşısında Selef akaidini savunan bir âlimdir. Ona göre din, duyuların ötesinde bulunan gayb âlemine iman esasına ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerine de inanmaya dayanır. İslâm dininin yanı sıra diğer dinler için de durum aynıdır. Gayba iman etmeye dayanmayan bir din yoktur. Bundan dolayı bazı hadisleri, dil kurallarına ve cedele başvurmak suretiyle inkâra varacak şekilde te'vile kalkışanlar Hz. Peygamber ile ashabının yolundan çıkmış olur. Ayrıca haber-i vâhid oldukları gerekçesiyle bazı hadisleri reddetmek müslümanların birliğini yıkmak anlamına gelir. Hadislerin toplanmasından önce müslümanların çok çeşitli gruplara ayrılmış olması bunu göstermektedir. Ancak hadisler bir araya getirildikten

sonra müslümanların birliği sağlanmış, kişilerin re'ylarıyla değil hadislerle hüküm verilerek meseleler çözülmüş ve Resûl-i Ekrem ile ashabının takip ettiği yol ortaya çıkmıştır. Bu yolu yani Ehl-i sünnet mezhebinin de ehl-i hadîs temsil etmiştir. Mucmel olan Kur'an'ın açıklanması için hadislere başvurmak zaruridir, çünkü Kur'an'da bütün dinî konular ayrıntılı biçimde açıklanmamıştır (*Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 73-86, 229). Hadislerin sahihleri bulunduğ gibi zayıf ve mevzû olanları da vardır, nitekim hadis âlimleri onları bu açıdan tasnife tâbi tutmuştur. Bütün hadisler zâhîrî mânada olmayıp bir kısmında teşbih, temsil ve kinâyeler bulunmaktadırlar. Bu tür hadislerin te'vilini müteşâbih âyetlerde olduğu gibi ancak Selef âlimleri yapabilir. Fakat bu te'vil, sıfat-ı meânîyi reddedenlerin yaptığı gibi nasları gerektirdikleri anlamın dışındaki bir alana çevirmek değil, nasların anlatmak istediği mânâyı açıklamaktan ibarettir (*a.g.e.*, s. 121, 224; İbn Teymiyye, I, 205; V, 381-382).

Mu'tezile âlimlerine karşı hadisleri ısrarla savunan İbn Kuteybe, Ehl-i sünnet'e mensup olduğunu açıklamasına ve Müşebbihe'yi eleştirmesine rağmen Dâre-kutnî, Beyhakî, Zâhid Kevserî gibi bazı âlimler tarafından Müşebbihe veya Kerâmîyye'ye nisbet edilmiştir. Zehebî, İbn Kuteybe'nin hadis bilmediğini kabul etmekle birlikte onun eserlerinde teşbihe varan görüşlerin bulunmadığını belirtir ve ona yapılan bu isnadı isabetli görmez (*A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 298-300).

İbn Kuteybe'nin Mu'tezile kelâmcılarına yönelttiği eleştirileri şu noktalarda toplamak mümkündür. a) Kelâmcılar dinî konuları akıl yürüterek ve kıyasa başvurarak çözmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken önce kategoriler, tafra, tevellüd gibi felsefî nazariyeleri doğrulukları tartışılmaz birer ilke olarak kabul etmiş, sonra da bunlara uymayan âyet ve hadislerle te'vil yoluyla gerçek anlamlarından farklı anlamlar yüklemişlerdir. Halbuki Kur'an ile hadislerin ince hikmetleri ve mânalarının bu yolla bilinmesi mümkün değildir (*Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 3-9). Bu sebeple kelâmcıların nasları anlamak için benimsedikleri bu yöntem isabetli değildir. Nitekim onların birbirini tekfir eden gruplara ayrılması bunu göstermektedir. Tevhid, ilâhî sıfatlar, berzah, cennet, cehennem, levh vb. konulardaki derin görüş ayrılıkları onların ihtilâflarına dair örneklerdir. Dinin tâli meselelerinde farklı görüşlerin ileri sürülmesi mümkün ol-

makla birlikte aslî meselelerde ihtilâf etmek câiz değildir (*a.g.e.*, s. 3, 14-16). b) Kelâmcılar dinî hayat konusunda çok gevşek bir tutum sergilemiş, meselâ bazıları nasların açıkça yasakladığı içkinin haram olmadığını iddia etmeye kalkışmıştır (*a.g.e.*, s. 60-61). c) Kelâmcılar haber-i vâhidin ifade ettiği bilgiyi akaid alanında önemsememişlerdir; halbuki Allah, toplumlara aynı anda tek bir insanı peygamber olarak gönderip ona uymalarını emretmiştir. Bu ise doğru söyleyen tek bir kişinin bile haberine güvenilebileceğini göstermektedir (*a.g.e.*, s. 66).

İbn Kuteybe'nin itikadî görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: 1. Ulûhiyyet. Farklı şekillerde adlandırıp nitelenirse, hatta puta tapsa da mutlaka her insan kendini yaratan bir varlığın mevcudiyetine inanır, selim aklıyla başbaşa kalınca bunun doğruluğunu tasdik eder (*Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 129). İlâhî sıfatlar konusunda tenzihte aşırı giden kelâmcılar da ispatta ifrata düşen teşbih taraftarları da doğruyu bulamamışlardır. Allah Teâlâ dinde itidali emrettiğine göre sıfatlar konusunda da mutedil bir yol takip etmek gerekir. Esasen insanlar, sıfatların mahiyetini bilmek gibi beşer gücünü aşan bir hususla mükellef tutulmamıştır. Buna göre naslarda Allah'a atfedilen sıfatları irdelenmeden ispat edip Allah'ı yaratıklarına benzetmemek temel ilkedir. Bunu dikkate alarak Allah'ın ilimle âlim, kudretle kâdir olduğuna inanmak gerekir. Âlimin ilim, kâdirin kudret sahibi olduğu herkesçe kabul edilen bir husustur. Sem' ve basar ise ilimden ayrı iki sıfattır (*a.g.e.*, s. 208, 217-218; *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 22-24).

Allah zâtıyla değil ilmiyle her yerdedir, zâtıyla arştedir, arş ise "taht" mânasına gelir. O'nun arşa istivâ etmesi tahtına yerleşmesi demektir. Allah'ın zâtıyla her yerde olması hulûlü gerektirir. Bu ise İslâm'la bağdaşmayan bir inanç olduğu gibi akla da aykırıdır. Her semavî din mensubu Allah'ın gökte olduğunu inanır (*Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 68, 271-274; *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 35-37). Naslarda geçen "yed", "isbâ", "nüzü'l", "nefs", "nefh" sıfatları irdelenmeden Allah'a atfedilmelidir; bunlar hakkında ileri sürülen te'vil-ler isabetsiz olup dil kurallarıyla da bağdaşmaz. "Vech" ile kastedilen ise Allah'ın zâtıdır (*Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 70, 209-210; *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 28-32, 46-47). Dünyada yaratıklarının hiçbirine görünmeyen Allah âhirette müminlerce görülecek ve bu Allah'ın müminlere verece-

ği görme gücü ile gerçekleşecektir. Rû'yetullah konusundaki hadisler kabul edilmediği takdirde dinin namaz, hac, zekât ve talâka dair hükümlerini kanıtlamak da imkânsız hale gelir (*Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, s. 205; *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 33, 35).

Kur'an Allah kelâmı olup mahlûk değildir. Kur'an'ı telaffuz edişin mahlûk olup olmadığına dair ihtilâflar, meselenin ince tahlilleri gerektiren zor bir konu niteliği taşımasına bağlıdır. Halku'l-Kur'an müslümanlar arasında yaygın olarak tartışılan bir mesele haline gelince Ahmed b. Hanbel'e farklı ve çelişkili görüşler atfedilmeye başlanmıştır ki bunların bir kısmı uydurmadır. Kur'an metnini okuma insana ait bir fiil olduğundan mahlûktur, okumaya konu teşkil eden lafızlar ise Allah kelâmı olduğu için gayri mahlûktur (*el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 50-65).

Her şeyin Allah'ın kaderi ve kazâsına göre vuku bulduğuna inanmak farzdır, bu konuda mânası açık bulunan birçok âyet ve hadis vardır. Bununla birlikte ilâhî bir sır olan kader meselesinin çözülmesi mümkün değildir. İnsanların sahip oldukları yetenek ve imkânlar, ayrıca karşılaştıkları olaylar incelendiği takdirde bu husus açıkça görülür. Güçlü bir kişinin âciz kalması, akıllının fakir, aptalın zengin olması, kahramanın yenilgiye uğrayıp korkağın galip gelmesi bunu gösteren örneklerden bazılarıdır. Ayrıca insanlar sahip oldukları üstünlükler açısından ve ilâhî lutuflara mazhar oluşları bakımından farklılık arzeder. Bir grup insanın zengin bir coğrafyada doğarak büyük nimetlere kavuştuğu, bedenlerinin yapı ve renk itibarıyla güzel olduğu, lezzetli yiyeceklere sahip bulunduğu, ilim, düşünce ve sanat alanında ileri merhalelere ulaştığı, buna karşılık bir grup insanın da maddî ve mânevî imkânlardan yoksun bulunan fakir bir coğrafyada doğduğu, yapı ve renk itibarıyla çirkin olduğu, değerli yiyecek, giyecek ve meskenlerden mahrum bırakıldığı, kiminin peygamber kültürüyle yetiştiği, kiminin ise bundan habersiz bir ortamda yaşadığı bilinen bir gerçektir. Bu tablo, Allah'ın insanlara farklı kaderler tayin ettiğini ve kulları hakkında dilediği şekillerde takdirlerde bulunduğunu kanıtlar. Ancak bu gerçek Allah'ın kullarına zulmettiği anlamına gelmez. Zira O mülkünde dilediğini yapan ve kullarını dilediği gibi imtihana tâbi tutandır. Kullarına bu imtihani başarımlarını sağlayacak kudret vermiştir. Bundan dolayı kullar yaptıkları fiillerden ötürü ceza veya mü-kâfata müstehak olurlar (*Te'vilü muhte-*

li'f'i'l-hadîs, s. 27-28, 30, 236; *el-İhtilâf fi'l-lafz*, s. 14-17, 21-23).

2. Nübüvvet. Peygamberler gaybdan haber vererek insanları bilgilendiren elçilerdir. Doğruluklarının delili gösterdikleri mucizelerdir. Resûl-i Ekrem'in hissi mucizelerini inkâr etmek nübüvvetine dair delillerin eksik olduğunu ileri sürmek demektir. Peygamberler büyük günahlardan korunmakla birlikte bazı küçük günahlar işlemişlerdir. Hz. Âdem'in rabbine isyan edip sapması (Tâhâ 20/121), Hz. Yûsuf'un Züleyha'ya karşı arzu duyması (Yûsuf 12/24), Hz. Yûnus'un iman etmeyen kavmine öfkelenerek onlardan uzaklaşması (el-Enbiyâ 21/87) bunu kanıtlayan delillerdir. Kelâmcıların bu âyetleri dil kurallarına uymayan te'villere tâbi tutarak peygamberlerin küçük günah işlemediklerini iddia etmeleri tutarlı değildir. Hz. Peygamber'e dahi Kur'an'da bazı uyarılar yapılmıştır (*Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, s. 116-117, 171; *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, s. 402-409; *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'an*, s. 145).

3. Âhiret, İman-Küfür. Akıl, çürümüş cesetlerin diriltilmesini mümkün gördüğüne göre berzah âleminde ölülerin nimet veya azaba uğratılmasını da kabul eder. Kur'an'da ve hadislerde bunun vuku bulacağını haber veren beyanlar vardır (Âl-i İmrân 3/169; el-Mü'min, 40/46). Hz. Peygamber'in kabir azabından Allah'a sığındığını bildiren rivayetler meşhurdur. Kur'an'da berzah âlemine dair özlü olarak verilen bilgiler hadislerde ayrıntılı biçimde açıklanmış ve bu konuda herhangi bir tereddüde mahal bırakılmıştır. Ölenlerin ruhları iman ve itaatlerine göre "illiyîn" e veya "siccîn" e gider (*Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, s. 150-154, 167, 245, 247; *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, s. 83).

Ruh-beden bütünlüğü içinde göklere yükseltilen Hz. İsa kıyametin kopmasından önce dünyaya inecek ve âhir zamanda bütün Ehl-i kitap ona iman edecektir. Onun inişi kıyametin yakında kopacağına dair açık bir âlâmet olacaktır (*Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, s. 188; *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'an*, s. 137). Buna işaret eden âyetler de vardır (en-Nisâ 4/158-159; ez-Zuhruf 43/61).

İman tasdikten ibarettir. Tasdik ehli sayılan insanlar üç grup halinde mütalaa edilebilir: Sadece diliyle tasdik eden münâfiklar, hem dili hem de kalbiyle tasdik eden, fakat büyük günah işleyenler, büyük günahlardan sakınan gerçek müminler. Buna göre gerçek imanın üç unsuru vardır: Kalp ve dil ile tasdik edip ilâhî buy-

rukları yerine getirmek. İnkâr mânasına gelen küfür ise ulûhiyyet, nübüvvet ve âhiret hayatı gibi temel ilkeleri inkâr yanında bir te'vile dayanarak meselâ kaderi, mest üzerine meshi ve bir anda üç talâkın vuku bulduğunu inkâr etme gibi hususları da içerir. Ancak bu sonuncu durum küfrü gerektirmez (*Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs*, s. 120, 170-172; *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*, s. 482; *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'an*, s. 10).

İbn Kuteybe Hatîb el-Bağdâdî, Zehebî, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Süyûtî tarafından, döneminde Ehl-i sünnet'i temsil eden önemli bir Selefi âlim olarak kabul edilmekle birlikte onun Selefi'ın yolundan ayrılarak teşbihe düştüğünü söyleyenler de vardır. Ona yöneltilen eleştiriler şu noktalarda toplanır: a) İbn Kuteybe "vech"i "zât" diye te'vil etmesi örneğinde olduğu gibi bazı âyetleri, ayrıca sahih olan veya olmayan bazı hadisleri te'vil ettiği halde aynı yöntemi kullanarak nasları anlamaya çalışan kelâmcıları eleştirmiştir. b) Hadisleri zaman zaman Tevrat ve İncil'e dayanarak açıklamış ve onlardan delil getirmiştir. c) Arşa istivâ sıfatına "Allah'ın tahtına yerleşmesi" mânası vermekle Selefi inancına aykırı davranmıştır, çünkü Selefi'ten böyle bir mâna nakledilmemiştir. d) Kur'an'ı telif eden insanın fiilini hâdis, bu fiile konu olan harfleri ezeli kabul etmiştir, bu ise bir çelişkidir. e) Ehl-i beyt'ten yüz çevirip Nâsibe'ye meyletmiştir.

Çoğu Zâhid Kevserî tarafından *el-İhtilâf fi'l-lafz* adlı eserin neşrinin dip notlarında kaydedilen ve haklı tarafları bulunan bu eleştiriler İbn Kuteybe'nin Selefi bir âlim olmadığını söylemek için yeterli görünmemektedir. Aslında İbn Kuteybe, hem *el-İhtilâf fi'l-lafz*'da hem *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an*'ında önceki aşırı görüşlerinden dönerek mutedil bir çizgiye gelmiştir. Zehebî'nin de belirttiği gibi hadis bilgisi yetersiz olduğundan bazı zayıf veya mevzû rivayetleri te'vile tâbi tutması, diğer taraftan böyle bir yöntemi kelâmcılar için câiz görmemesi İbn Kuteybe adına belirtilmesi gereken önemli bir hatıdır. Peygamberlerin ismet sıfatı, imanı oluşturan unsurlar ve benzeri itikadî konulara dair görüşleriyle Selefiyye mezhebinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle kelâmcılara yönelttiği eleştirilerden Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin etkilendiğini söylemek mümkündür. Her iki müellifin de bu konularda benzer görüşleri savunması bunu kanıtlayıcı mahiyettedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Te'vîlû muhtelifi'l-hadîs* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 3-16, 24-30, 60-61, 66, 68, 70, 73-87, 90, 113-114, 116-117, 120, 121, 129, 150-154, 167, 170-172, 187, 205, 208-210, 217-218, 221, 224, 229, 236, 245, 247, 259, 271-274; a.mlf., *el-İhtilâf fi'l-lafz* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1349, s. 9-11, 12-17, 21-24, 28-32, 33, 35-37, 46-47, 50-65; a.mlf., *Te'vîlû müşkili'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 83, 131, 254, 402-409, 482, 487; a.mlf., *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'an* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978, s. 10, 137, 145, 167; a.mlf., *el-Mesâ'il ve'l-ecvibe* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî), Kahire 1349, s. 14; İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'akl ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1981, I, 205, 268-269; V, 381-382; Zehebî, *A'lâ-mü'n-nübela'*, XIII, 297-300; M. Zağlûl Sellâm, *İbn Kuteybe*, Kahire 1957, s. 22-27; İshak Mûsâ el-Hüseynî, *İbn Kuteybe* (trc. Hâşim Yâğî), Beyrut 1980, s. 127-128.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İBN KUTLUBOĞA

(ابن قطلوبغا)

Ebü'l-Adl Zeynüddin (Şerefüddin)
Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh
es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî
(ö. 879/1474)

Hanefî fakihî ve hadis âlimi.

802 yılının Muharrem ayında (Eylül 1399) Kahire'de doğdu. Allâme Kâsım ve Kâsım el-Hanefî diye de anılır. Brockelmann künyesini Ebü'l-Fazl, baba adını da Abdullah şeklinde yanlış kaydeder (*GAL Suppl.*, II, 93; ayrıca bk. *İA*, V/2, s. 763). Dedesi Abdullah hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamışsa da Sultan Zâhir Berkük'un emirlerinden saltanat nâibi Cemâleddin Sûdûn b. Abdullah eş-Şeyhûnî'nin kölesi olarak Mısır'a geldiği sanılmaktadır. Zerrâf İakabıyla anılan babası Kutluboğa ise kendisini âzat eden Sûdûn eş-Şeyhûnî'nin memlûklerinin kumandanı idi, Cemâlî ve Sûdûnî nisbesini de bundan dolayı almıştır.

Babasını küçük yaşta kaybeden İbn Kutluboğa Kur'an-ı Kerim'i ve diğer bazı temel eserleri ezberledi. Hayatını kazanmak için bir süre terzilik yaptı. Fakat ilme karşı duyduğu ilgi sebebiyle yeniden ders almaya başladı. Alâeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî, İbn Hacer el-Askalânî, Şerefeddin Mûsâ b. Ahmed es-Süb-kî, Şemseddin İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî, Kariu'l-Hidâye, Takıyyüddin el-Makrizî, Sa'deddin İbnü'd-Deyrî ve Tâceddin Ahmed b. Muhammed el-Fergânî gibi birçok âliminden tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, mantık, matematik, tarih ve Arapça'ya dair ilim-